

НАУКОВЕ ЖИТТЯ

Євтух В.Б. Рецензія на кн.: Кальян С.Є. «Єврейська спільнота у політичному процесі на теренах підросійської України (середина XIX – початок XX ст.)». – Полтава: «Довкілля – К», 2009. – 336 с.

Монографія С.Є. Кальяна написана із залученням широкої джерельної бази з використанням вітчизняних та зарубіжних публікацій. Спираючись на солідний історіографічний доробок, внісши в багатьох випадках необхідні корективи (робиться це обгрунтовано, делікатно) автор предметно простежує політику самодержавства щодо євреїв як в умовах українського–єврейського протистояння, так і в умовах їхньої співпраці. В книзі уважно аналізується участь українського єврейства у політичних процесах, країни, що відбувалися на підросійських українських територіях у другій половині XIX – на початку XX століть, країни на мікро– та макрорівнях пропонується власне бачення особливостей тогочасної політики у складних умовах конфліктного середовища.

Привертає увагу серйозністю й оригінальністю підходів історіографічний розділ монографії.

С.Є. Кальян узагальнив досвід попередників (російських, радянських, українських, ізраїльських, західних), які розроблювали ті чи інші аспекти проблеми. Автор справедливо зауважує, що переломним часом у дослідженнях стали 60–ті роки XX ст., коли на зміну «школі Дубнова» поступово почали приходити автори (Г. Роггер, Р. Пайпс, С. Барон, С. Зіпер штейн, Ш. Файнер, Дж. Кліер та ін.), які запропонували новий, критичний погляд на стан єврейства у другій половині XIX – на початку XX століття, а крім того, – запропонували певні методологічні новації, необхідні для подальшого критичного осмислення складної проблематики, пов'язаної із перебуванням єврейства на території Російської імперії. Автор логічно, обгрунтовано виділив кілька етапів та підетапів у розвитку наукового вивчення обраної для дослідження теми, сформулював прийнятій критерій кожного з періодів, коло малодосліджених або й зовсім не вивчених аспектів проблеми.

Цікавим видається аналіз подій пов'язаних із життям єврейства після антиєврейських погромів 1881 – 1882 років, коли почали проступати нові тенденції в розвитку політичного процесу, пов'язані із масовою еміграцією та політизацією стану євреїв у Східній Європі. Все це дає можливість зрозуміти особливості і морально–духовну специфіку подальшого формування умов для створення держави Ізраїль, впливи східноєвропейських чинників на ці процеси.

Змістовним й інформативно насиченим є підрозділ, присвячений аналізу концептуальних підходів та інструментарію вивчення політичного процесу. С.Є. Кальян справедливо вважає, що проблемою номер один для дослідника історичного політичного процесу залишається проблема методології, виділяючи численних підходів ті, які максимально сприяють ефективному вивченню складових політичного процесу.

Досить скрупульозно автором проаналізовано конфліктне зовнішнє середовище, яке формувалося, з одного боку, європейськими етносами та їх політикою, а з іншого, – верхами панівної, російської нації, а також поляків та українців. Вивченню єврейства як специфічної системи останнього був присвячено окремий, по суті центральний розділ монографії. Дослідник проаналізував ресурси громади, центри прийняття в ній рішень та керування, форми взаємодії з іншими системами.

Особливого значення автор надає аналізу інтелектуального багажу єврейської еліти, виробленим нею політичним стратегіям – на етапі Гаскалі асиміляційній стратегії, запропонованій згодом бундівцями, політичними та духовними сіоністами тощо. Інтерес викликає аналіз С.Є. Кальяном причин, які спричиняли конфліктогенність поліетнічного середовища, та висвітлення «націоналізуючи» чинників – Гаскалі, антиєврейських погромів, політики самодержавства, юдофобії, впливу українців, росіян тощо.

У рецензованій монографії аналізується ресурс, яким володіла єврейська община та в яких суспільних підсистемах вона розподілялася, як саме відбувалися трансформація чи перерозподіл цього власного ресурсу, а, отже, й перерозподіл влади в єврейській общині, хто був учасником і керівником цього перерозподілу, тобто в чіх інтересах він проводився. Масштаби володіння ресурсним потенціалом дозволяють зрозуміти реальні можливості регіонального політичного впливу єврейства в межах української території.

Матеріальні та владні ресурси своєю чергою, як доводить автор, сприяли колективному пристосуванню євреїв до умов життя в Російській імперії, їх соціалізації серед слов'янського населення, яке сприймало євреїв як окрему соціальну і національну групу. Наявність відмінності релігії, власної мови на теренах українських земель дозволяло єврейству відчувати себе огіблим народом, зберігати свою етнічну ідентифікацію.

Єврейські погроми початку 80-х років XIX століття як форма етнічного насильства, як якісно новий потужний виклик з боку соціального середовища стали своєрідним каталізатором, що сприяв активній політизації єврейства, зростанню їхньої національної самосвідомості та етнічній інтеграції на основі національних та духовно-релігійних інтересів. Період з кінця XIX – до початку XX століть був часом урізноманітнення соціально-політичного життя єврейської громади в Україні.

Щодо вивчення єврейської проблематики сучасними українськими дослідниками, то С.Є. Кальян, з одного боку, справедливо відзначає, що до цих питань почали виявляти інтерес не тільки дослідники-євреї, а й дослідники-не євреї. З іншого, – звертає увагу на те, що попри посилення дослідницького інтересу, поки ще не створено праць, які б були написані в політологічному (а не історичному) ключі, в яких би постала цілісна картина участі єврейства в політичному процесі на українських землях Російської Імперії.

Зважено підійшовши до проблем концептуальних підходів та інструментів у вивченні політичного процесу загалом і «минулого політичного процесу», «минулої політики», зокрема, автор уважно предметно проаналізував середовище, в якому розвивалася єврейська спільнота (українське, російське, польське і – ширше – європейське), а потім – власне єврейська громада: її ресурсний потенціал (економічні, політичні, освітні, людські, інформаційні його складники тощо) та динаміку змін, які вели до політи-

зації єврейства, поступової трансформації релігійної общини в світську, національну.

Досить цікавим є показ автором книги ідентичностей підросійського єврейства, яке після поділів Польщі опинилося в російському підданстві. Наслідком зміни підданства стала повна трансформація свідомості. Автор підмітив, що одна частина євреїв намагалася залишатись юдеями, інша – прагнула культурної асиміляції при збереженні власної юдейської віри. Були такі, хто переходив у християнство. Нарешті, виділявся і своєрідний сегмент, характерною ознакою якого залишалося палестинофільство, а згодом сіонізм і т. п. З виникненням єврейських політичних партій під їх впливом поглибилася соціалізація єврейської особистості, оформлялися стратегії політичної поведінки, посилювалася політизація єврейських мас.

Можна погодитися з автором, що подальше вивчення політичних процесів у єврейському середовищі, дослідження взаємодії єврейства з представниками інших націй на теренах України сприятиме поглибленню наших знань не тільки про власне єврейське суспільство, але й українське, на землі якого проживали євреї, і навіть ізраїльське, оскільки коріння багатьох ізраїльських поселенців – у Східній Європі і, зокрема, в Україні.

Незважаючи на виявлену цілеспрямованість і предметність рецензованої монографії не все в ній бездоганно, зокрема, і щодо з'ясування питання зв'язків єврейського руху із суспільно-політичними процесами в цілому, які наповнювали досліджуваний історичний період, відтворення досвіду і співпраці українських політичних партій із єврейськими політичними партіями та соціальними громадами, участі й ролі євреїв у роботі загальноросійських партій.

В спеціальній книзі, гадається, було б доцільно глибше дослідити та висвітлити інтелектуальну складову єврейського ресурсу на «національному етапі» розвитку (а не тільки «переднаціональному»), взаємозв'язки із західним єврейством (їх форми, наслідки).

Загалом є достатні підстави вважати, що дослідження С.Є. Кальяна має наукову цінність, робить внесок в історіографію досліджуваної проблеми, буде корисним для наукових працівників, викладачів, студентів і всіх тих, хто цікавиться проблемами розвитку єврейської нації, українського народу.